

ZBOROVANJA IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Mednarodna historična konferenca o problemih Avstro-Ogrske 1900 do 1918 v Budimpešti 4.—9. maja 1964.

Že nekaj let se poudarja, da mnogih problemov iz razdobja obstoja nekdanje habsburške monarhije ni mogoče uspešno reševati samo v okviru zgodovine posameznih narodov ali držav, ki so nastale na njenem ozemlju, in da jih tudi ne more reševati samo historiografija posameznih narodov in novih držav, ampak je pri tem potrebno mednarodno sodelovanje historikov. Za blokovsko atmosfero, ki je ostala značilna tudi za dobo po skupnem X. mednarodnem historičnem kongresu v Rimu leta 1955 zlasti za tako občutljiva področja, je pa karakteristično, da so se tudi težnje po mednarodnem sodelovanju pri študiju zgodovine habsburške monarhije uveljavljale le v okviru posameznih blokov. V okviru vzhodnih držav so dali prvo iniciativo za skupen študij problemov habsburške monarhije češkoslovaški historiki že leta 1955, leta 1958 se je pa vršila v Budimpešti prva konferenca historikov vzhodnih držav o tej tematiki, ki so bili pozneje njeni rezultati tudi objavljeni (*Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Budapest 1961). Na seji iniciativnega odbora v Pragi leta 1962 je bilo sklenjeno, da bo prihodnja konferenca zopet v Budimpešti leta 1964 in sicer s programom »Historični problemi avstro-ogrske monarhije 1900—1918«. Že na to sejo je bil vabljen osebno en jugoslovanski historik, ki se pa seje ni udeležil; v letu 1963 so sledila nato oficialna vabila za udeležbo jugoslovanskih historikov in Zveza zgodovinskih društev Jugoslavije ter Nacionalni komite za zgodovinske vede sta sklenila, da se konference udeležimo; razen tega so bili preko dotedanjega okvira sodelovanja vabljeni še nekateri historiki iz zahodnih držav. Tako je prišlo do konference v Budimpešti v dneh od 4. do 9. maja 1964.

Konference se je udeležilo nad 23 madžarskih historikov in 46 inozemskih historikov, od teh štirje iz Sovjetske zveze, 11 iz Romunije, trije iz Bolgarije, 11 iz Češkoslovaške, pet iz Nemške demokratične republike, trije iz Jugoslavije, štirje iz Avstrije, dva iz Italije in po eden iz Zvezne republike Nemčije (H. Mommsen), iz Francije (J. Droz) in iz ZDA (Ch. Jelavich). Konference se niso udeležili poljski historiki; to se je motiviralo s tem, da je bila v istih dneh proslava šeststoletnice krakovske univerze; vendar pa poljski historiki tudi že prej niso poslali nikakih referatov ali koreferatov. Iz Jugoslavije smo se konference udeležili docentka zagrebške univerze dr. Mirjana Grossova, znanstveni sodelavec Jadranskega inštituta JAZU dr. Bogdan Krizman in avtor tega poročila. Na programu konference so bili 4. maja poročila in diskusija o zunanji politiki, 5. maja o problemih agrarne zgodovine in finančnega kapitala, 6. maj je bil prost (določen za ogledovanje mesta ali ekskurzijo), zadnje dni (7. in 8. maja ter 9. maja dopoldne) so bili pa na programu nacionalni

problemi in problemi socialne demokracije. Referati in koreferati na konferenci so bili deloma že pred konferenco razmnoženi na ciklostilu in poslani udeležencem, deloma so pa bili razdeljeni šele na konferenci sami, dan ali več dni predno so prišli na dnevni red. Določeno je bilo, da naj bodo vsi teksti napisani v nemščini in da naj bo nemščina razpravni jezik konference; tako se je za konferenco pisalo in na konferenci govorilo v dobri ali slabši nemščini; le nekateri romunski in bolgarski historiki so govorili v francoščini.

Ob vprašanih zunanje politike je potrebno omeniti referat sovjetskih historikov K. B. Vinogradova in J. A. Pisareva o mednarodnem položaju Avstro-Ogrske v razdobju 1900—1918, ki je kljub nekaterim pomanjkljivostim važno delo; K. B. Vinogradov se je tudi v diskusiji uveljavil kot dober poznavalec te tematike.¹ Nadalje je potrebno omeniti koreferat italijanskega historika Valianija pod istim naslovom, kjer je avtor govoril predvsem o julijski krizi leta 1914 in o politiki Italije.² Nekaj manjših prispevkov o zunanji politiki so dali tudi madžarski historiki. Na področju agrarne zgodovine je bil zelo tehten referat madžarskega historika T. Kolosse »Statistično raziskavanje družbene strukture agrarnega prebivalstva v deželah avstro-ogrske monarhije (okrog 1900)«, kakor tudi nekaj drugih madžarskih prispevkov; te razprave so tudi metodološko zanimive in verjetno je, da se novejša agrarna zgodovina v naši soseščini nikjer ne goji toliko kakor na Madžarskem. Referat češkega historika Jurija Křížeka o postanku in razvoju finančnega kapitala v habsburški monarhiji v letih 1900—1914 in diskusija avstrijskega historika E. Märza o razvoju bank vzbujata upanje, da bomo prišli glede razvoja bank, koncentracije kapitala in monopolističnih tendenc polagoma vendar do bolj konkretne slike.³ V diskusiji o gospodarskih vprašanih se je opozarjalo na pomembnost statističnih ter drugih virov in tudi literature iz zadnjega razdobja obstoja avstro-ogrske monarhije, sicer se je pa največ razpravljalo o neenakomerni ekonomski razvitosti posameznih sestavnih delov te monarhije in o tem, ali je ta neenakomerna razvitost posledica gospodarskih in socialnih vzrokov ali posledica nacionalnega zatiranja. Pri razpravi o nacionalnih vprašanih je moj referat »Nacionalna vprašanja v avstroogrski monarhiji 1900—1914« vseboval iste teze kakor referat za stockholmski kongres leta 1960, vendar se je pa omejeval na tista poglavja in mesta stockholmskega referata, ki pridejo v poštev za razdobje 1900—1914, in strnil vso materijo v obliki tez za diskusijo, tako da so te teze zdaj jasne tudi za površne bralce, ki jih prej niso opazili, ker so bile pač omenjene na različnih mestih knjige. K tej tematiki je bil podan tudi koreferat dr. M. Grossove o nacionalnem vprašanju na Hrvatskem v času krize dualizma, ki bo objavljen v JIČ. Posebej je potrebno omeniti še referat madžarskega historika L. Katusa »O gospodarskih in družbenih podlagah nacionalnega vprašanja na Ogrskem pred prvo svetovno vojno«. O socialni demokraciji ni bila

¹ J. A. Pisarev je avtor dela *Osvoboditel'noe dviženie jugoslavjanskih narodov Avstro-Vengrii 1905—1914*, Moskva 1962, ki bi ga bilo potrebno pri nas kritično oceniti.

² Leo Valiani objavlja — ob širokem upoštevanju historičnih virov in literature v različnih jezikih nekdanje monarhije — razpravo *La dissoluzione dell'Austria-Ungheria* (*Rivista storica italiana*, LXXIII, 1961, str. 265—320; LXXIV, 1962, str. 52—92, 250—285), ki ni dokončana in ki naj bi dala v dokončni knjižni obliki sliko celotnega procesa razpada monarhije od dobe pred 1914 do leta 1918.

³ J. Křížek je bolj izčrpno razvil svoje teze v publikaciji *Die wirtschaftlichen Grundzüge des österreichisch-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit (1900—1914)*, *Rozpravy Československé akademie věd, Rada společenských věd*, ročník 73, sešit 14, Praha 1963.

v nobenem referatu podana celotna slika, vse so bili le fragmenti; najširši značaj je imel referat madžarskega historika T. Erenyija »Socialnodemokratska stranka Ogrske in dualizem«, ki je dal celotno sliko politike te stranke v nacionalnih vprašanjih. V diskusiji o socialni demokraciji se je največ govorilo o avstromarksizmu; nekateri diskutanti so zastopali mnenje, da je tradicionalno pavšalno negativno mnenje o njem neupravičeno in da je treba razlikovati med posameznimi predstavniki in dobami, pri čemer so imeli deloma prav, deloma pa šli vendar predaleč; vsekakor je pa razveseljivo, da se je raziskavanje zgodovine avstrijske socialne demokracije premaknilo z mrtve točke.⁴ Glede celotne konference je pa treba posebej omeniti veliko aktivnost romunskih historikov, ki so predložili konferenci kar troje kolektivno izdelanih referatov o problemih za celotno monarhijo (za zunanjo politiko, za agrarni razvoj in za nacionalne probleme), poleg tega pa še dvojce koreferatov iz zgodovine Transilvanije. Ti obsežni elaborati vsebujejo zanimive podatke zlasti za romunsko zgodovino, sicer so pa vzbudili na konferenci mnogo pomislekov; kjer se je na konferenci pojavila tendenca, da je potrebno tradicionalna mnenja kontrolirati na podlagi konkretnih podatkov, so bili navadno romunski elaborati in romunski historiki tisti, ki so zastopali tradicionalna mnenja in metode; madžarski historiki so kritizirali njihove ekonomske, sovjetski historik V. M. Turok razne njihove političnozgodovinske teze, jaz se pa tudi nisem mogel strinjati z njihovo tendenco, da enostavno eliminirajo kategorije »zgodovinskih« in »nezgodovinskih« narodov.

Širšega značaja je bila diskusija o problemu avstrijskega naroda, kjer se je o znani tezi, da so se avstrijski Nemci že v času obstoja stare monarhije formirali v poseben avstrijski narod, tezi, ki je vsebovana tudi v romunskem referatu, izrazil zelo skeptično V. M. Turok.⁵ Diskusijo, ki se je razvila o tem problemu, je mogoče označiti tako, da ne more biti dvoma o tem, da se tendenca pojmovati Avstrijce kot poseben narod nemškega jezika pojavlja od 1938 ali 1937 (tedaj se je na stališče posebnega avstrijskega naroda postavila KP Avstrije), uspeh te tendence je pa seveda odvisen predvsem od Avstrijcev samih; nihče se pa ni zavzemal za to, da bi bilo upravičeno projicirati to tendenco v razdobja pred temi leti. Na konferenci, ki je seveda obravnavala posebej razdobje med 1900 in 1918, je v splošnem prevladovalo mnenje, da je bil razpad Avstro-Ogrske neizbežen. List Esti Hirlap je sicer 6. maja objavil intervju z E. Molnárom (šefom madžarske delegacije, ki je tudi začel konferenco), kjer se je trdilo, da se je diskutiralo v nacionalnem problemu in da je madžarska delegacija zastopala mnenje, da propad Avstro-Ogrske ni bil nujen in da bi jo bilo mogoče spremeniti v federacijo narodov, če bi v njej obstajala revolucionarna partija kakor v Rusiji; v resnici se dotlej o nacional-

⁴ Medtem ko so sumarni pregledi, ki so izhajali po 1945 (J. Deutsch, J. Hannak, F. Strobl itd.), sloneli glede dejstev in virov na delu L. Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, I—V*, Wien 1922—1925, in dodajali le svoja vrednotenja, se je zdaj ustanovila na Dunaju »Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich«, ki ima namen izdajati znanstvena dela; kot prva publikacija je izšel prvi zvezek dela Hansa Mommsena, pravnuka Theodorja in sina Wilhelma Mommsena, ki se je tudi aktivno udeležil budimpeštanske konference, »Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat, I (1867—1907)«, Wien 1963; izšla je menda tudi že druga publikacija, delo Herberta Steinerja o zgodovini avstrijskega delavskega gibanja od 1867 do 1889.

⁵ V. M. Turok je avtor glavne sovjetske zgodovine Avstrije v dobi od 1918 do 1938 (Očerki istorii Avstrii 1918—1929, Moskva 1955; Očerki istorii Avstrii 1929—1938, Moskva 1962), kjer se pa o tej tezi ne izraža skeptično.

nih vprašanih sploh še ni diskutiralo in noben govornik ni zastopal takih tez; stvar je bila pojasnjena s tem, da je E. Molnár 7. maja na začetku seje izjavil, da je intervju izmišljen. Pozneje je v diskusiji E. Molnár zastopal podobno mnenje v zelo ublaženi obliki; drugi diskutanti (H. Steiner) so pa opozarjali, da je potrebno upoštevati še druge momente in da ne gre postavljati takih analogij tako mehanično. Precej se je pa na konferenci razpravljalo o mnenju v današnji zahodni historiografiji, da je bilo uničenje Avstro-Ogrske leta 1918 velika napaka; medtem ko so nekateri diskutanti trdili, da je to skoraj splošno mnenje zahodne historiografije, so drugi (H. Mommsen) opozarjali na to, da takih trditev ne gre posploševati in da so v tem oziru tudi med zahodnimi historiki velike razlike. Na sami konferenci je pa s tem mnenjem nastopil profesor za novejšo zgodovino Srednje Evrope v Parizu Jacques Droz, ki je z navajanjem vseh mogočih dejstev in argumentov in v poudarjeni razliki od francoskih historikov, ki so se v času prve svetovne vojne zavzemali za uničenje Avstro-Ogrske (t. j. L. Legera, E. Denisa, E. Haumanta in L. Eisenmanna), zastopal tezo, da je bilo potrebno leta 1918 Avstro-Ogrsko reformirati, ne pa uničiti, in da je bilo poznejše stanje slabše od stanja v času stare monarhije, čeprav je priznal, da je danes vsaka misel na njeno obnovo v kakršnikoli obliki nerealna.⁶ Proti Drozovemu mnenju, ki na konferenci ni našlo somišljenikov, sem nastopil jaz in opozarjal posebej, da so imeli francoski historiki v času prve svetovne vojne boljši vpogled v te probleme kakor on, da ne gre enačiti zelo različnih stališč v socialni demokraciji in delavskem gibanju do problema Avstro-Ogrske, da ne smemo identificirati legitimistične tradicije stare monarhije z internacionalizmom, in da iz dejstva, da je bilo pred odločilno krizo, ki se začne z vojno v juliju 1914, le malo struj, ki so bile odkrito za uničenje Avstro-Ogrske, ne smemo preveč sklepati, saj tudi francoske revolucije leta 1789 ni nihče organizirano pripravljala, pa ona zato vendar ni slučajen pojav.

Konferenca je imela zelo stvaren in deloven značaj, tehnično je pa bila od madžarskih zgodovinarjev odlično pripravljena. Sklenjeno je bilo, da se naj njeni rezultati objavijo v štirih knjigah, ki naj vsebujejo referate in diskusijo; knjiga o zunanji politiki naj izide v Nemški demokratični republiki, o ekonomskih problemih v Romuniji, o nacionalnih problemih na Madžarskem, o socialni demokraciji pa na Češkoslovaškem ali jo naj pa izdajo nacionalni komiteji historikov prizadetih držav; kot rok izdaje se predvideva konec leta 1965. Razen tega se pripravlja izdaja bibliografije del o zgodovini Avstro-Ogrske in njenih sestavnih delov v razdobju 1789—1918, ki so izšla v socialističnih državah po letu 1945; izdajo te bibliografije, pri kateri naj sodelujejo nacionalni komiteji prizadetih držav, so prevzeli romunski historiki.

⁶ Jacques Droz izraža take nazore o Avstro-Ogrski in podobne nazore o Naumannovi Mitteleuropa že v svoji knjigi *L'Europe Centrale, Evolution historique de l'idée de »Mitteleuropa«*, Paris 1960, ki bi jo bilo potrebno kritično oceniti.

Fran Zwitter